

ERFGOED BRUSSEL

N°011-012

SPECIAAL NUMMER - SEPTEMBER 2014

Open Monumentendagen

Brussels Hoofdstedelijk Gewest

**DOSSIER GESCHIEDENIS
EN HERINNERING**

PLUS

Internationaal Fotografisch
Experiment met Monumenten

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

DE TROEBELEN VAN DE 16DE EEUW IN DE BRUSSELSE HERINNERING

GESCHIEDENIS
EN GEDACHTENIS VAN
EEN MEERVOUDIGE
OORLOG

MONIQUE WEIS

GEKWALIFICEERD VORSER VAN HET NATIONAAL
FONDS VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK
AAN DE UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES

Standbeeld van de graven van Egmont
en Horne op de Kleine Zavel
(A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

DE OPSTAND VAN DE NEDERLANDEN IN DE 16DE EEUW WAS ZOWEL
EEN BIJZONDER COMPLEX POLITIEK CONFLICT ALS EEN GODSDIENSTOORLOG.

De locaties en momenten waarop dit in Brussel herdacht wordt, weerspiegelen deze dubbele aard elk op hun eigen manier. Dit artikel onderzoekt de verschillen in receptie en de oorzaken daarvan. In hoeverre en op welke manier hebben de religieuze dimensies van de opstand van de Nederlanden hun sporen nagelaten in de Brusselse herinnering? Welke rol heeft deze liberale en antiklerikale stad gespeeld in het ontwikkelen van de gedachtenis en viering van een periode die in België heeft geleid tot de triomf van de Contrareformatie?

Talrijke Brusselse straatnamen verwijzen naar de politieke en religieuze omwentelingen van de 16de eeuw: Hervormingsstraat, Calvijnstraat, Lutherstraat, Inquisitiestraat, Kardi-naalsstraat, Willem de Zwijgerstraat, Eedgenotenstraat, Pacificatiestraat, Marnixstraat, Houwaertplein, Geu-zenplein, ... De herinnering aan deze woelige periode is uiteraard selectief. Er is een Keizer Karellaan, een Maria van Hongarijelaan en een Troonsaf-standsstraat, maar geen Filips II-straat en al helemaal geen Hertog van Alvaplein. Deze toponymische gedachtenis is zowel partieel als gekleurd. Ze reflecteert niet zozeer de historische realiteit van de 16de eeuw, dan wel de politieke en ideolo-gische keuzes van latere eeuwen. Ze weerspiegelt eigenlijk de collectieve herinnering van deze bijzonder com-plexe en voor de geschiedenis van België zo belangrijke periode. Het doel van deze bijdrage is de grote lij-nen van de receptie van de conflicten van de 16de eeuw in kaart te brengen en te analyseren en dan vooral zoals die in Brussel, hoofdstad van België,

in de 19de en 20ste eeuw werden gepercipieerd. We zullen stilstaan bij de diverse sporen van deze gedach-tenis, in beeldhouwwerken, theater-opvoeringen en andere minder spec-taculaire vormen van herdenking. Ze hebben het over gecontesteerde hel-den, vergeten martelaren en grond-leggende episodes.

.....
EEN BASISCONFLICT

Wat verstaan we onder de 'troebelen van de 16de eeuw'? Het is moeilijk om de grote maatschappelijke omwente-lingen die deze periode teweegbracht in enkele regels samen te vatten. Een van de opvallendste kenmerken was de vervlechting van religie en politiek en bijgevolg het dubbele karakter van zowel de conflicten zelf als van de pogingen om rust en pacificatie te brengen. De factoren die het conflict deden losbarsten en versterkten zijn inderdaad van tweeërlei aard. Ener-zijds politiek: de ontevredenheid van de lokale adel met een volgens haar al te centralistisch beleid dat geen

rekening hield met oude privileges, en anderzijds religieus: de indruk-wekkende opkomst van het calvi-nisme en de roep om godsdienstvrij-heid. Na een lange oorlog van tachtig jaar voltrok zich de scheiding van de Nederlanden, een oorlog die, zoals bijna alle conflicten in de 16de eeuw, eveneens politiek en religieus was.¹

In het midden van de eeuw, op het einde van de regeerperiode van Karel V, bestonden de Nederlanden uit 17 provincies, die zich uitstrekten van Henegouwen en Luxemburg tot Holland, Limburg en Gelderland. Op het einde van de eeuw waren ze opge-splitst in twee rivaliserende gehelen: enerzijds de noordelijke provincies die zich hadden losgemaakt van de voorgedij van de Spaanse Habsburgers (de toekomstige Verenigde Provin-ciën en het huidige Nederland) en anderzijds de zuidelijke provincies die trouw waren gebleven aan de Spaanse kroon (het huidige België met Artesië, Frans-Vlaanderen en het Groothertogdom Luxemburg, maar zonder het prinsbisdom Luik).

In de Noordelijke Nederlanden had het protestantisme in vele gewesten de bovenhand gehaald op het katholicisme. In de Zuidelijke Nederlanden waren er gewesten waar het nauwelijks was doorgedrongen of waar het met geweld was uitgeroeid en dus kreeg de Contrareformatie of de katholieke reformatie hier vaste voet.

Tijdens de hele regeerperiode van Filips II en daarna, tot in 1648, het jaar dat de Verenigde Provinciën officieel onafhankelijk werden van Spanje, waren de voormalige Nederlanden in oorlog. Het was een interne broederoorlog, maar ook een oorlog met complexe internationale implicaties, in een Europa dat ten prooi was aan verdeeldheid en religieuze spanningen. Het was vooral een oorlog vol geweld, klassieke militaire confrontaties (veldslagen en belegeringen), maar ook meer anarchistische verwoestingen veroorzaakt door slecht betaalde en ongedisciplineerde troepen, vernielingen met symbolisch karakter (sculpturen en glas-in-loodramen tijdens de Beeldenstorm) en spectaculaire executies wegens ketterij en/of rebellie.

Net als veel andere steden in de voormalige Nederlanden ontsnapte Brussel, als politieke en administratieve 'hoofdstad' en zetel van de centrale instellingen van de Habsburgse regering, niet aan deze gewelddadigheden van zowel politieke als religieuze aard. En net als elders hebben de conflicten van de 16de eeuw hier eveneens hun sporen nagelaten in het landschap en in de herinnering. Ze hebben bijgedragen tot de vorming van een eigen identiteit, niet alleen op het moment van de feiten, maar vooral in de volgende eeuwen, toen de stad de herinnering aan de jaren van oproer cultiveerde. Hier zullen we vooral aandacht hebben voor die tweede periode, die van de receptie, van de herdenking zoals die in de loop van de eeuwen vorm

heeft gekregen. We zullen het hier dus slechts vluchtig hebben over de echte archeologische of architecturale overblijfselen van de 16de eeuw in Brussel.

Hoe ziet die *a posteriori* geconstrueerde herinnering eruit? Wat zijn haar onderscheidende kenmerken? Welke elementen van de 16de eeuw heeft Brussel willen bewaren en benadrukken? Wie zijn de meest geëerde helden? En tot slot, welke zijn de meest significante verzwijgingen? We zullen ons hier over al deze vragen buigen, maar uiteraard moeten we ons tot de essentie beperken. We zullen illustratieve voorbeelden aanhalen bij de kritische studie van bepaalde, bijzonder interessante feiten die we in hun context zullen plaatsen en waarvan we een vergelijkende analyse zullen maken. We willen vooral onderzoeken wat de functies zijn van de gedachtenis in een stad als Brussel, gisteren, vandaag en morgen.

DE 'GOUDEN EEUW'

Een groot aantal sporen verwijst naar de sombere kant van de 16de eeuw, de oorlog, de repressie en vervolging. Onze aandacht zal dus vooral gericht zijn op dat aspect. Maar om het beter te kunnen belichten zullen we even stilstaan bij zijn tegengestelde, de herinnering aan de idyllische en befaamde 'gouden eeuw'. In Brussel, net als in andere steden van de voormalige Nederlanden (Antwerpen bijvoorbeeld), is deze eeuw vooral synoniem met een echt 'gouden tijdperk' van de kunsten, letteren en wetenschappen. Deze associatie is vooral een constructie van de 19de eeuw en haar manier om het Belgische verleden te herinterpreteren, het 'nationale genie' te roemen en de aandacht te vestigen op diegenen die in publicaties van die tijd de 'illustere Belgen' worden genoemd.

Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat romantische kunstenaars die de nieuwe natie moesten ophemelen in de meest roemvolle periodes van de kunstgeschiedenis, die van de renaissance en de barok, op zoek gingen naar waardige voorgangers. Memling, Van Eyck, Rubens, Jordaens, Van Dyck werden in de 19de eeuw de vaandel dragers van de Belgische geest, maar ook de belichaming van de prometheïsche kunstenaar (afb. 1). In Brussel zijn ze terug te vinden in namen van straten en pleinen en natuurlijk ook in de vorm van standbeelden. De voorliefde voor herdenkingsstandbeelden was een Europees fenomeen dat in België en Brussel in het bijzonder een hoogtepunt kende in de jaren 1860 en dit onder impuls van minister Charles Rogier die het nationale verleden wilde verheerlijken. De Kleine Zavel, ontworpen door architect H. Beyaert met medewerking van talrijke kunstenaars, is daarvan het meest spectaculaire, maar niet het enige voorbeeld.²

Met een vergelijkbare bewondering hebben 19de-eeuwse kunstenaars ook hulde gebracht aan grote wetenschappers uit de renaissance, een belangrijke periode voor de meest uiteenlopende ontdekkingen. In hun pantheon vinden we de arts Andreas Vesalius, de wiskundige Simon Stevin of de cartografen Mercator en Ortelius (afb. 2). Net als de schilder Barend Van Orley en de beeldhouwer Floris (Cornelius de Vriendt), heeft Gerard Mercator een beeld op de Kleine Zavel. Ook de botanicus Rembert Dodoens kreeg een plaats in dit nationale stenen pantheon van het einde van de 19de eeuw.

Een van de mooiste overblijfselen uit de renaissance in Brussel is het Erasmushuis in Anderlecht. Erasmus van Rotterdam, de 'prins van de humanisten', logeerde enkele maanden in dit huis van het einde van de

Afb. 1

Rubens, afbeelding in *Les Belges illustres*, Brussel, 1844 (privéverz.).

Afb. 2

Ortelius, afbeelding in *Les Belges illustres*, Brussel, 1844 (privéverz.).

15de eeuw dat in de jaren 1930 tot museum werd omgebouwd. Het heeft een tuin³ met medicinale planten en sinds kort ook een filosofische tuin. Het groeide uit tot een belangrijk monument voor Erasmus en zijn werk, maar ook voor de tijd van het humanisme, van vriendschappen tussen wetenschappers, van intellectuele uitwisseling, van de harmonie vóór de breuk en van de vrede vóór de oorlog.

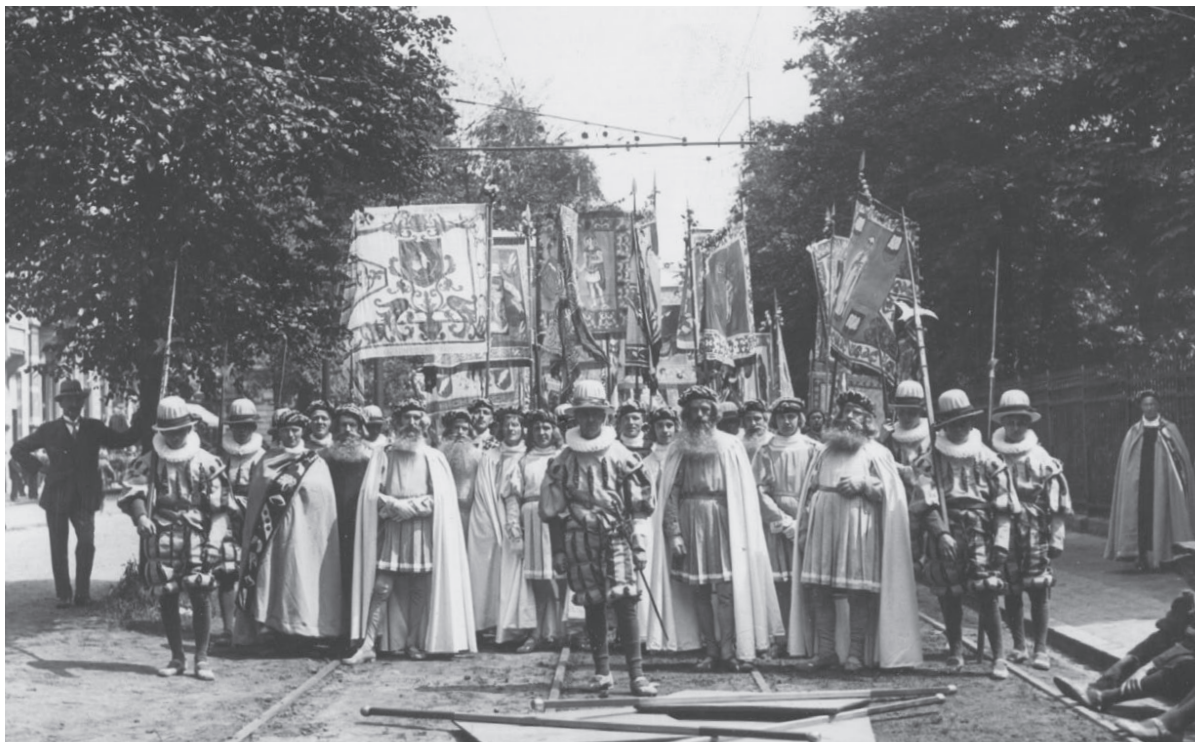
Hoewel veel kunstenaars en schrijvers die als nationale helden naar voren worden geschoven tot het einde van de 16de en zelfs het begin van de 17de eeuw behoren, valt de 'gouden eeuw' vooral samen met de regeerperiode van Karel V (1515-1555). Deze vorst werd geboren in de Nederlanden en daarom gezien als iemand die dicht bij de bewoners en hun gewoonten stond. Hij werd door de Belgische geschiedschrijving sterk geïdealiseerd, en dit in tegenstelling

tot zijn onbuigzame Spaanse zoon Filips II, die geen respect had voor de lokale eigenheden en intolerant was op religieus gebied.⁴ De tegenstelling tussen beide vorsten staat centraal in de dichotomie tussen enerzijds de 'gouden eeuw' en anderzijds de 'troebelen' van de 16de eeuw, de moorddadige decennia waarin de harmonie en eenheid definitief verloren gingen. Het moment van de breuk, het kantelmoment, is het jaar 1555 toen Karel V troonsafstand deed. Dit moment is vaak gethematiseerd in de kunst, vooral in de 19de eeuw die er het einde in zag van het gouden tijdperk en de aankondiging van de troebelen die zouden komen.⁵

Karel V wordt herdacht met een beeld op de gevel van het stadhuis op de Grote Markt van Brussel. Maar zijn herinnering leeft vooral voort in de archeologische overblijfselen van de Coudenberg, het voormalige paleis van de Habsburgers dat begin

18de eeuw door een brand werd verwoest. De site werd onderzocht door de *Société royale d'Archéologie de Bruxelles* en is sinds enkele jaren omgevormd tot museum. Het is nauw verbonden met de regeerperiode en de troonsafstand van Karel. De vzw die het museum beheert, draagt trouwens zijn naam. De conflicten en vervolgingen van de 16de eeuw komen hier echter nauwelijks aan bod.⁶

In het begin van de 20ste eeuw werd nog een ander belangrijk moment nieuw leven ingeblazen: het jaar 1549, jaar waarin Karel V zijn zoon, de toekomstige Filips II, meenam op een reis door de Nederlanden. Hun plechtig bezoek aan Brussel wordt sinds 1930 gereconstrueerd in de fameuze Ommegang, een folkloristische stoet geïnspireerd op de reële 'Ommegang' van 1549 en op latere Ommegangen.⁷ Deze stoet trekt elk jaar in het begin van de zomer over de Grote Markt en door de straten

Afb. 3

Folkloristische stoet de Ommegang, gereconstrueerd in 1930 (© SAB).

van het centrum, tot groot plezier van de toeschouwers, maar ook van de talrijke deelnemers, die dankzij de kostuums en decors de indruk hebben terug in de tijd te reizen (afb. 3).

De Ommegang is een moment bij uitstek om hulde te brengen aan de 'gouden eeuw', door de mise-en-scène van een sterk hiërarchisch gestructureerde en vooral onveranderlijke maatschappij, een ideale maatschappij waarin de harmonie wordt bewaard door de herhaling van geritualiseerde gebaren, muziek en woorden. Het boeiende thema van deze stoet, zijn oorsprong en wortels en zijn ideologische draagwijdte werd onlangs, naar aanleiding van een tentoonstelling, wetenschappelijk onderzocht. In de jaren 1930 moest deze stoet het honderdjarig bestaan van België vieren en de angsten bezweren door de eenheid van het land opnieuw te bevestigen. Vandaag, in een almaar meer verdeeld land en

in een stad die daarin een centrale rol speelt, blijft de Ommegang een belangrijk symbolisch moment. Hij refereert nog altijd aan de 'gouden eeuw' om zijn boodschap van vrede, evenwicht en onveranderlijkheid te brengen.

EEN VERSCHEURDE GEDACHTENIS: TWEE NATIES EN TWEE PIJLERS

Het andere gezicht van de 16de eeuw, dat van de politieke en religieuze conflicten die vanaf de jaren 1560 het land teisterden, is eveneens terug te vinden in de Brusselse gedachtenis. Maar veeleer dan een oproep tot eenheid te zijn, was het herhaaldelijk aanleiding tot wrijvingen en zelfs echte conflicten. De aard van die spanningen veranderde in de loop der jaren, parallel aan de evoluerende context van het land en zijn hoofdstad. Deze constant

veranderende en bewogen receptie is veelzeggend over tal van aspecten van de Brusselse maatschappij. Dat de conflicten in de Nederlanden een centraal thema vormden in de artistieke productie van de 19de eeuw in België, hoeft niet te verbazen. De geschiedenis van deze opstand tegen een vorst die al te autocratisch werd bevonden en tegen een bezettingsmacht die werd veracht door het volk, vormde uiteraard een inspiratiebron voor de woordvoerders van de jonge Belgische natie. De strijd die in de 16de eeuw werd gevoerd voor het behoud van de oude vrijheden en voor territoriale autonomie, was in zekere zin een voorafspiegeling van de definitieve ontvoogding van België in de 19de eeuw, een ontvoogding die trouwens ten koste ging van het Nederlandse koninkrijk.

Maar de nieuwe natie was niet de enige die de eer voor deze glorierijke revolte voor zich opiste. Ze moest

ze delen, en bovendien met de vijand en onderdrukker. De herinnering aan de opstand werd door de twee rivaliserende staten, België en Nederland – de twee naties ontstaan uit de scheiding van de voormalige Nederlanden –, voor zichzelf opgeëist. In het Europa van de 19de eeuw was het zeldzaam dat twee tegenover elkaar staande naties verplicht waren om terug te grijpen naar dezelfde pagina in de geschiedenis om hun identiteit te vormen en te consolideren. De gelijkenissen en verschillen in de recuperatie van de 16de eeuw door enerzijds België en anderzijds Nederland illustreren de manier waarop een nationale identiteit wordt geconstrueerd op basis van ambivalente historische wortels.⁸

Zoals de historici van hun land beschouwden de 19de-eeuwse Nederlandse kunstenaars de opstand van de Nederlanden als het stichtingsmoment van hun natie. Door zich los te maken van de Habsburgse voorgedij en zelf over zijn lot te beslissen, zou het 'nationale genie' zich volop hebben kunnen tonen en kon het in de 17de-eeuw zijn hele potentieel ontplooiën. De Nederlandse interpretaties van de Tachtigjarige Oorlog, die ze als een echte onafhankelijkheidsoorlog zien, benadrukken trouwens vaak dat het calvinisme het ferment was van het ontstaan van die natie. De protagonist van dit grote nationale verhaal is Willem van Oranje, die de leiding had genomen van de opstand tegen Filips II en dit met zijn leven moest bekopen. Hij wordt vereerd als de 'vader des vaderlands' en ook als grondlegger van een eeuwenlang nakomelingschap van stadhouders en vorsten.

Deze nauwe banden tussen de verheerlijking van de natie en die van de dynastieke continuïteit bestaan natuurlijk niet in België. In Brussel heeft Willem van Oranje zijn standbeeld op de Kleine Zavel, maar het

is hier verdrongen naar de tweede plaats, ver van die van Egmont en Horne. De Belgische kunstenaars van de 19de eeuw gaven een erg verschillende interpretatie van de opstand van de Nederlanden, ook en vooral omdat de uitkomst van het conflict niet dezelfde was als bij de noorderburen. Aangezien het conflict met Spanje niet had geleid tot politieke autonomie, kon het bezwaarlijk als onafhankelijkheidsstrijd worden gepresenteerd. Om de conflicten van de 16de eeuw in een coherent discours van nationale emancipatie te kaderen, kozen de lofzangers van België veeleer voor een verhaal in drie tijden.⁹

Het eerste is gewijd aan de geïdealiseerde evocatie van Karel V (eerste helft van de 16de eeuw), het tweede aan de kleurrijke beschrijving van de 'Spaanse tirannie' (tweede helft van de 16de eeuw) en het derde aan de lofzang op een nieuwe 'gouden tijd' in de katholieke Zuidelijke Nederlanden onder de aartshertogen Albrecht en Isabella (begin 17de eeuw). Deze voorstelling in drie delen sloot grotendeels aan bij het toen wijdverbreide idee dat de geschiedenis van België een afwisseling was van momenten van strijd voor de vrijheid en van vreedzame en voorspoedige periodes.

Tegenover de autocratische excessen van Filips II zou de adel van de Nederlanden zijn opgetreden als verdediger van eeuwenoude tradities. Tegenover de brutale onderdrukking van het protestantisme zou ze hebben opgeroepen voor meer inschikkelijkheid of zelfs voor het toestaan van een zekere religieuze vrijheid. De opstandige beweging bereikte in 1565 inderdaad een eerste hoogtepunt met het Eedverbond der Edelen, een verzoekschrift opgesteld door Filips van Marnix en door talrijke medestanders getekend. Het was gericht aan landvoogdes Margareta van

Parma, de officiële vertegenwoordiger van Filips II in de Nederlanden. In de ogen van de kunstenaars van de 19de eeuw was het moment waarop de edelen van het land in opstand kwamen tegen de koning van Spanje om respect voor hun oude privileges en een meer gematigde politiek te eisen, een stichtingsmoment van de Belgische natie, een daad die in zekere zin de Revolutie van 1830 aankondigde.

De mythologie van België bleek echter broos te zijn. Ze is in elk geval veel minder eenduidig en consensueel dan ze op het eerste gezicht lijkt. Al snel verschenen belangrijke breuklijnen en raakte de aanvankelijke consensus, die vooral was gebaseerd op de gemeenschappelijke strijd tegen de vijand van het noorden, ondermijnd. Op politiek vlak moest het unionisme wijken voor het tweepartijstelsel en voor de versterking van de twee antagonistische krachten met de katholieken enerzijds en de liberalen anderzijds. Elk van beide partijen wilde eigen nationale symbolen, in functie van de waarden die ze propageerde. Terwijl de katholieken kozen voor de cultus van de middeleeuwen met zijn ridderhelden en sacrale architectuur, gebruikten de liberalen de belangrijke momenten van de 16de eeuw en vooral die van vóór de tragische episode van de opstand van de Nederlanden voor hun strijd voor gewetensvrijheid. Het jaar 1566, dat een snelle uitbreiding kende van het protestantisme culminerend in de Beeldenstorm, stond centraal in tal van vaak heftige ideologische debatten.

De gedachtenis van de opstand van de 16de eeuw was het voorwerp van getouwtrek tussen de liberale en katholieke ideologische pijlers.¹⁰ Over bepaalde thema's kon men het niet meer eens geraken in het op religieus vlak sterk verdeelde België. Dat gold voor de herinnering

Afb. 4

Standbeeld van de graven van Egmont en van Horne (A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

aan de repressie van het protestantisme, ook al werden sommige 'illustere protestanten', zoals Filips van Marnix, geëerd omdat ze naar voren geschoven werden door de liberalen. In 1876 verhitte de herdenking van de Pacificatie van Gent van 1576 de gemeederen, ook in Brussel. Zelfs over Egmont en Horne, de leiders van de gematigde katholieke oppositie, die door velen als de meest edele martelaren van de 16de eeuw worden beschouwd, was er niet altijd unanimiteit. In hun geval kristalliseerde de controverse zich rond een

standbeeld, ontworpen door beeldhouwer Fraikin, dat nog altijd in het midden van de Kleine Zavel staat (afb. 4).

..... **HELDEN TER DISCUSSIE GESTELD: DE GRAVEN VAN EGMONT EN VAN HORNE**

In de romantische receptie van de 16de eeuw die zich in het midden van de 19de eeuw ontwikkelde, waren de graven Lamoral van Egmont en Filips van Horne

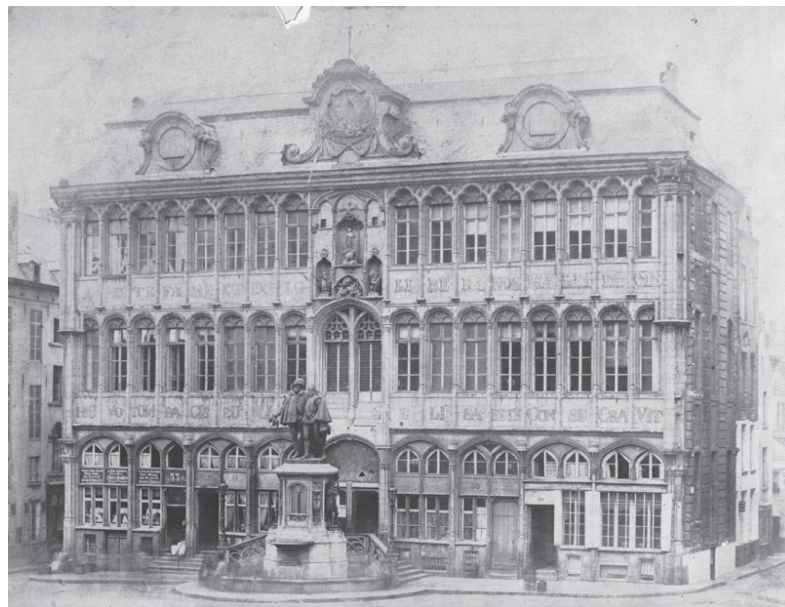
aanbevelenswaardige helden van de natie.¹¹ Ze hadden geprobeerd de Spaanse machthebbers te vermurwen door de eisen van het volk van de Nederlanden in Madrid te gaan bepleiten. Filips II bleef echter doof voor hun raadgevingen en vragen. Hij stuurde de hertog van Alva als landvoogd naar Brussel en deze bracht in de Nederlanden terreur en oorlog. In tegenstelling tot Willem van Oranje, die in ballingschap was gegaan naar het Heilig Roomse Rijk van waaruit hij de militaire opstand organiseerde, hebben Egmont en Horne nooit de wapens opgenomen tegen hun vorst. Ze werden echter geëxecuteerd op de Grote Markt van Brussel nadat ze op oneerlijke wijze in de val waren gelokt door de hertog van Alva. Van protagonisten van een legitieme opstand veranderden ze in de latere herinnering in martelaren van een schrikbewind. Hun trouw aan het katholieke geloof, een ander element waarin ze verschilden van Willem van Oranje, maakte hen bovendien tot ideale voorbeeldfiguren voor de jonge Belgische natie.

Terwijl ze in Nederland nauwelijks bekend waren, groeiden Egmont en Horne in het België van de 19de eeuw uit tot echte helden en martelaren voor de 'nationale' vrijheid. De illustraties die de gebeurtenissen van 1568, hun gevangenschap, hun terdoodveroordeling en executie op de Grote Markt verhalen, zijn dan ook talrijk en aangrijpend. Hun reputatie bleef onaangetaast, tot op het moment dat hun gedachtenis werd aangevallen door tegenstanders van het oprichten van een monument te hunner ere op de plaats waar ze op de Grote Markt waren onthoofd (afb. 5).

De installatie in 1859 van dit standbeeld, ontworpen door de naar Brussel uitgeweken kunstenaar Charles-Auguste Fraikin, lokte inderdaad verhitte discussies uit in de gemeenteraad. Een aantal antiklerikale

liberalen vond dat de twee katholieke heren, en vooral graaf van Horne maar povere voorbeelden waren en dat, in plaats van hun lafheid tot model te nemen, het beter zou zijn om 'echte' helden te eren, bijvoorbeeld gereformeerden als Filips van Marnix.¹² De heftige en voor de studie van de receptie van de geschiedenis van de 16de eeuw in Brussel boeiende debatten vestigden de aandacht op delicate onderwerpen als de inquisitie, een thema dat in de tweede helft van de 19de eeuw vaker aan de orde werd gesteld en niet alleen in kringen van historici.

Hier volgen enkele fragmenten van de discussie tijdens de zitting van 25 juni 1859 van de gemeenteraad van de Stad Brussel.¹³ De protagonisten ervan zijn overwegend liberalen: burgemeester Charles De Brouckère, zijn toekomstige opvolger Jules Anspach, schepenen van Schone Kunsten, en raadslid Jonathan Bischoffsheim. Uit deze zitting blijkt dat er zelfs binnen de liberale partij verdeeldheid heerste, vooral over de plaats die Egmont en Horne in de Brusselse gedachtenis moest worden toegewezen. De Brouckère roept uit: *"Si l'on me parle de leur mort, je me demande si vraiment ces deux hommes se sont montrés si extraordinaires, le jour de leur exécution et la veille de ce jour. Eh bien! Non. J'aime cent fois mieux la mort des dix-huit victimes qui ont été décapitées au Sablon, deux jours avant; les Battenbourg, Dandelot et leurs compagnons sont morts en chantant, et il a fallu étouffer leurs chants sous les roulements du tambour. Voilà ce qui s'appelle avoir l'héroïsme de sa conviction; voilà ce que j'appelle mourir martyr de son opinion. Mais je ne sais pas regarder le comte d'Egmont comme un martyr de sa foi politique. Je n'ai qu'à lire sa défense; je n'ai qu'à lire la lettre qu'il écrivit au roi la veille du jour de son exécution, et dans laquelle il assurait qu'il l'avait toujours bien servi*

Afb. 5

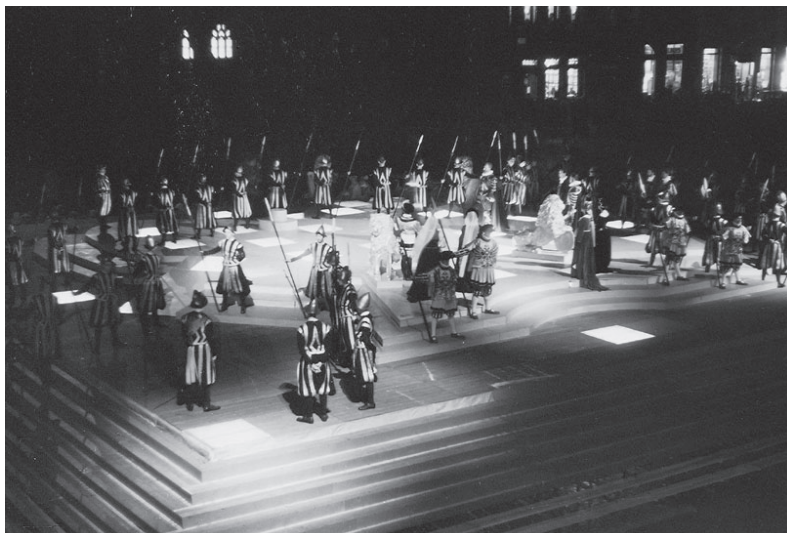
Standbeeld van de graven op de Grote Markt, vóór 1890 (© SAB).

et lui demandait pardon. Non, ce n'est pas ainsi que meurt un homme politique."¹⁴

Raadslid Bischoffsheim vraagt zich op zijn beurt af: *"Pourquoi érige-t-on des monuments? Est-ce dans un but artistique? Non, car on pourrait trouver mieux que des grands hommes. Est-ce pour rendre service à ces grands hommes? À quoi cela peut-il leur servir? Est-ce pour nous rendre service? Cela peut nous être utile dans un certain sens, en ranimant dans nos cœurs de nobles sentiments. Ce n'est pas pour la glorification des hommes qu'on élève des monuments, c'est pour la glorification des idées. Aussi ne faut-il pas attacher une aussi grande valeur à la stricte vérité historique telle qu'on la trouve dans les parchemins des archives, qu'à la vérité historique telle que le peuple l'a faite, surtout à trois cents ans de distance. [...] Ce n'est pas à Egmont et Hornes que l'on élève un monument, c'est à une idée, qui est très grande à côté de leur valeur personnelle. C'est une idée de sacrifice; et le sang qui a été versé a porté des fruits pour la Belgique. L'idée, fausse d'ailleurs, que*

ces hommes avaient sacrifié leur vie à la cause de l'indépendance nationale et de la liberté religieuse, a inspiré à bien des gens le désir de se dévouer à cette double cause. Ce n'est pas pour ceux qui étudient l'histoire que sont faits les monuments; ils n'en ont pas besoin; c'est pour le peuple, qui ne sait de l'histoire que ce que les monuments lui en apprennent."¹⁵

In 1890, op het moment dat de Stad op de Kleine Zavel een monumentale square inhuldigde, gewijd aan de 16de eeuw, werden de beelden van Egmont en Horne plechtig verhuisd om de 'illustere Belgen' van hun tijd te gaan vervoegen. Bij die gelegenheid stak burgemeester Charles Buls een redevoering af waarin hij in zekere zin de argumenten van Bischoffsheim van enkele decennia eerder hernam en het educatieve karakter van de gesculpteerde personages onderstreepte. Hij nam de gelegenheid te baat om een liberaal pleidooi te houden: *"Le peuple se soucie peu de la sèche vérité historique. Il va chercher ses héros parmi les figures les plus sympathiques de son histoire, les*

Afb. 6a

Theatervoorstelling *Le Jeu d'Egmont et de Hornes* op de Grote Markt in 1958 (© SAB).

Afb. 6b

Scène met de executie van Egmont (© SAB).

place au premier rang parce que leurs malheurs en font la personnification de leurs propres souffrances, puis il demande à la poésie et la légende de leur donner l'auréole que l'impartiale histoire pourrait leur marchander. Nous pouvons nous sentir pénétrés du désir de compléter leur œuvre inachevée. [Egmont et Hornes] ont au prix de leurs biens et de leur vie engagé la lutte pour la liberté de conscience, inscrite aujourd'hui dans notre pacte constitutionnel. Mais si l'Église ne peut plus emprunter le bras séculier contre ceux qui l'abandonnent, nous

n'avons cependant pas encore acquis cette large tolérance qui devrait faire de la conscience de chaque homme un domaine intime et sacré. Aussi longtemps que les églises réclameront la protection de l'État, qu'elles voudront se faire l'inspiratrice de la politique, qu'elles descendront dans l'arène où luttent les partis, qu'elles ne limiteront pas leur mission à fournir un idéal ou des consolations à ceux qui en éprouvent les besoins, nous n'obtiendrons pas cette paix des religions à laquelle le grand Taciturne aspirait si ardemment."¹⁶

Sinds meer dan een eeuw dus staat het controversiële monument van Fraikin in het midden van de Kleine Zavel. De inscriptie op de sculptuur vermeldt dat Egmont en Horne onrechtvaardig werden 'veroordeeld door de hertog van Alva'. Hun monument is ongetwijfeld een van de grote attracties van het bijzondere ensemble op de Kleine Zavel, een square die tegelijk oude ambachten en de 'herinnering aan de 16de eeuw' roemt. Het beeld van Egmont en Horne kan niemand onverschillig laten, al was het maar door zijn ongebruikelijke

vorm. De twee nationale helden omarmen elkaar om samen, met geheven hoofd, het tragische lot dat hen wacht tegemoet te gaan (zie afb. pagina 8). Op de Grote Markt daarentegen is er bijna geen spoor meer te vinden van de tragedie van beide graven, met uitzondering van een discrete gedenkplaat van 1911 op de gevel van het Broodhuis waarin Egmont en Horne worden vermeld als "slachtoffers van het despotisme van Filips II". Dat is trouwens de enige referentie aan de troebelen van de 16de eeuw op de Grote Markt, het politieke en symbolische hart van Brussel, en een plaats voor herinnering aan "het juk van de vreemde overheerser."¹⁷

De geschiedenis van Egmont kende echter nog een theatraal naspel op de Grote Markt, toen daar in september 1958, naar aanleiding van de wereldtentoonstelling, met grote technische en dramatische middelen de tragedie *Egmont* van Goethe werd opgevoerd.¹⁸ In feite ging het om een vrije adaptatie van het stuk door Oscar Lejeune, directeur van het *Théâtre du Parc*, verfraaid met de ouverture en fragmenten van het gelijknamige muziekstuk van Beethoven. De titel was *Le Jeu d'Egmont et de Hornes* en het bezat de kenmerken van een groot openluchtsppektakel, geïnspireerd op de middeleeuwse mysteriespelen, maar met inzet van alle mogelijke moderne middelen. Met rijke decors, kostuums en accessoires, met ingenieuze scenische middelen, met klank- en lichteffecten werd de Grote Markt van Brussel, waar de executie van Egmont en Horne echt had plaatsgevonden, enkele uren omgevormd tot een sterk gedramatiseerde plaats van reconstructie (afb. 6a en 6b).

In die tijd waren beide graven opnieuw consensuele symbolen geworden van een verenigd België, van zijn onafhankelijkheid en gehechtheid aan de vrijheid. Weldra echter zou

het land ten prooi vallen aan nieuwe verdeeldheid en dus ook aan nieuw getouwtrek of zelfs verscheurdheid van de gedachtenis. Sinds het einde van de 19de eeuw waren naast de oude spanningen tussen katholieken en liberalen, ook spanningen rond identiteit ontstaan tussen het noorden en het zuiden. De Vlaamse eisen tegen de greep van de Franstaligen op de nationale cultuur waren daarvan het meest zichtbare luik. Deze beweging werd sterker in de 20ste eeuw en dan vooral in de laatste decennia ervan, met de versterkte nadruk op regionale identiteit.¹⁹ Ze bleef de geschiedenis en vooral persoonlijkheden uit de 16de eeuw gebruiken als ideologisch wapen.

Thans zijn Egmont en Horne legendarische figuren, maar wie kent hun geschiedenis nog? Wat de Brusselselaars en zij die de stad bezoeken het beste kennen, is het beeld op de Kleine Zavel ... Voor sommigen kan een zowel historische als literaire figuur als de graaf van Egmont niettemin een bepalende rol spelen in het behoud van een Belgische identiteit. Getuige daarvan de volgende tekst van Jacques De Decker, secretaris voor het leven van de *Académie des Lettres*. Hij schreef het in 1999, naar aanleiding van een nieuwe reeks voorstellingen door *Théâtre des Galeries* van het drama *Egmont* van Goethe op de Grote Markt van Brussel: "*Goethe pose en termes dramatiques trois attitudes possibles: celle du Duc d'Albe, l'exécuteur qui applique les directives; celle du Prince d'Orange qui, voyant la négociation sans issue, se soulève et prône une révolution indépendantiste; celle d'Egmont qui plaide pour la paix et veut éviter une pulsion identitaire qui se fonderait sur une différence de convictions religieuses. En cela, Egmont est tout à fait moderne. Il préfigure ce qu'est la Belgique contemporaine; il ne faut pas voir celle-ci comme un pays absurde, inutile, superflu, mais au contraire comme*

un État où tout se fonde sur un contrat social, hasardeux ou fortuit, mais où le rapport entre les citoyens est lié, fondé sur une convention. Cela élimine le nationalisme, l'intégrisme et oblige à une prise de conscience permanente du désir d'être ensemble. En ce sens, la notion de Belgique est la source d'invention de mythologies, et c'est parce qu'elle est compliquée qu'on l'aime."²⁰

Heeft Egmont trouwens niet toevallig zijn naam gegeven aan een verdrag dat de linguïstische problemen in België moest oplossen? Het fameuze 'Egmontpact' werd zo genoemd omdat het ondertekend werd in het Egmontpaleis in Brussel. Elke tijd heeft zijn Egmont. Elke tijd heeft zijn 'gedachtenis van de 16de eeuw'...

EEN GECONTESTEERDE PACIFICATIE: 1876 EN DE GEDACHTENIS VAN 1576

Enkele jaren na de woelige debatten rond het door Fraikin ontworpen standbeeld van Egmont en Horne, zou een ander historisch moment de gemoederen van de Brusselse politici verhitten. Deze keer ontstond de controverse rond de herdenking van de Pacificatie van Gent in 1576.²¹ De voorbereidingen voor dit evenement, dat eigenlijk een non-event was net als de bijzonder kortstondige vrede die werd herdacht, wekte in 1876 veel beroering in Brussel en in de pers. Zoals elders in België en zeker in Gent stonden vooral de liberalen achter de herdenking van het verdrag dat naar verluidt de Nederlandse provincies had verzoend door een zekere vorm van gewetensvrijheid te stellen tegenover de katholieke ontoegeeflijkheid belichaamd door de koning van Spanje. Deze interpretatie is niet verkeerd, maar vergeet dat de Pacificatie van 1576 heel snel uitliep op een schrijnende mislukking.²² Natuurlijk herinnerden

Afb. 7

Standbeeld van Filips van Marnix op de Kleine Zavel [A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB].

katholieke polemisten hun liberale tegenstanders daaraan in vaak satirische columns.

De liberale en antiklerikale overheid van Brussel wilde de aanleg van een nieuwe wijk te baat nemen om deze gebeurtenis te herdenken. Tal van straten en pleinen in de huidige wijk van de squares verwijzen naar de woelige periode uit de 16de eeuw zoals de Pacificatiestraat. De reacties van de katholieken waren

bijzonder scherp. Zo schreef *Le Courrier de Bruxelles* op 31 mei 1877 op de voorpagina: “*Le Bulletin communal de Bruxelles nous donne une nouvelle preuve du bon goût et de l'esprit qui caractérise nos édiles. Il publie une liste de noms baroques ou odieux donnés aux rues nouvelles qui vont être tracées au nord-est du quartier Léopold. Voici un échantillon de cette nomenclature libérale et empreinte des plus fanatiques passions de parti: place des Gueux, rue de la Besace, de l'Écuelle,*

du Balai, Saint-Just, Luther, Calvin, de l'Inquisition, du Taciturne, de la Pacification (?). Le goût de la grossièreté est seul capable d'inspirer des appellations comme celle de l'Écuelle, du Balai, etc. La 'Tolérance' et le 'respect de la sainte religion de nos pères' ont visiblement présidé au choix des noms de Luther et de Calvin, du Taciturne qui ne sont pas plus Belges que Saint-Just, de sanguinaire mémoire. Quel titre ces personnages de la Réforme protestante et de la révolution française ont-ils pour donner leurs noms à nos rues? Aucun. Il faudrait dire que le bon sens a perdu tous ses droits en Belgique s'il n'avait pas raison de ces dénominations où l'odieux le dispute au burlesque. À défaut d'un mobile plus élevé, l'intérêt des propriétaires et de la ville amènera sans doute nos édiles à rayer de cette nomenclature les fétiches qui leur tiennent le plus au cœur. Imagine-t-on un galant homme allant de gaîté de cœur se loger 'place des Gueux'? Croit-on qu'un bon patriote n'aura pas quelque répugnance à se loger à l'enseigne sanguinaire St Just ou que les noms de l'Écuelle et du Balai vont faire affluer vers le nouveau quartier tout ce que la population de Bruxelles compte de plus distingué?”²³

Op 1 juni 1877 geeft de liberale krant *La Gazette* weerwoord: “*Le Courrier de Bruxelles est dans une jolie fureur au sujet des noms donnés par l'Administration communale aux nouvelles rues du Quartier Léopold. Ce sont pour lui des noms baroques ou odieux, empreints des plus fanatiques passions de parti. [...] Ce sont tous des noms historiques. [...] Cela prouve une fois de plus l'intolérance des gens de sacristie, qui n'admettent pas l'histoire et qui voient partout du fanatisme politique parce qu'eux-mêmes en mettent dans tout ce qu'ils font et dans tout ce qu'ils disent.*”²⁴

DE (ERG BEPERKTE) PLAATS VAN DE PROTESTANTEN

In het algemeen is de aandacht voor de Reformatie en de protestanten erg beperkt in de Brusselse geschiedenis van de 16de eeuw. Een aantal belangrijke feiten uit de religieuze en politieke geschiedenis van de stad werd zelfs volledig genegeerd. Dat geldt voor de eerste lutheraanse martelaren die op de Grote Markt werden geëxecuteerd en ook voor de korte, maar bepalende periode die de 'calvinistische Republiek van Brussel' wordt genoemd.

In 1577 greep een comité van opstandelingen de macht, kondigde de republiek af en voerde het calvinisme in als officiële godsdienst. In de Sint-Michielskathedraal en de Magdalenakerk werden bijeenkomsten georganiseerd volgens de gereformeerde cultus. Deze korte periode waarvan, buiten een aantal vernielingen van beelden in Brusselse kerken, nauwelijks sporen zijn overgebleven, duurde tot in 1585, het jaar waarin Alexander Farnese met zijn troepen een groot deel van de Zuidelijke Nederlanden heroverde.²⁵

Voor de katholieken van de 19de eeuw belichaamde deze calvinistische Republiek van Brussel (net als die van Antwerpen, Gent of Brugge) de ergste gruwelen waaraan 'ketteren' zich kunnen overgeven als ze de macht hebben. Ze gebruikten dit als een nuttig schrikbeeld om elke vorm van compromis uit te sluiten. De liberalen van hun kant herkenden zich niet echt in deze episode van de geschiedenis, waarschijnlijk vanwege haar religieuze excessen en uitbarstingen van intolerantie. Ze verkozen in te zetten op elementen waarvan ze, vaak onterecht, vonden dat die beter aansloten bij hun waarden.

Zo werd Filips van Marnix, trouwe politiek raadgever van Willem van

Oranje, talentvol schrijver en erg productief man op tal van terreinen, op het einde van de 19de eeuw een held voor de Brusselse en Belgische liberalen, vrijdenkers en vrijmetselaars.²⁶ Hij heeft trouwens een mooi standbeeld op de Kleine Zavel (afb. 7). Deze bewondering berust echter op een groot misverstand. Filips van Marnix was een gereformeerd polemist die met veel vuur de 'vergissingen' van de katholieke kerk aanviel in *De Bijenkorf* en *Le Tableau des Différends de la Religion*, maar veroordeelde ook erg heftig de spiritualistische stromingen van de Reformatie en kan bezwaarlijk een verdediger van tolerantie worden genoemd.²⁷ Dat was nochtans het beeld dat meerdere antiklerikale liberalen van hem hebben uitgedragen. Marnix Beyen die de receptie van Filips van Marnix in de 19de eeuw grondig bestudeerde, concludeert terecht dat deze figuur niets te maken heeft met de echte Marnix van de 16de eeuw.²⁸ En het is precies omdat de echte Marnix vrij ongrijpbaar is, dat hij zich leent tot allerlei vormen van recuperatie. Zo werd hij in het begin van de 20ste eeuw verheven tot beroemdheid van de Franstalige Belgische literatuur. En vandaag wordt zijn naam gebruikt voor een actieplan dat de meertaligheid in Brussel moet bevorderen.²⁹ Elke periode heeft zijn Marnix ...

Het geval van de in Brussel geboren Jean-Baptiste Houwaert, een andere 'bepaalde protestant', is eveneens interessant.³⁰ Het is eigenlijk het verhaal van een bekeerde, of veeleer een 'berouwhebbende'. Nadat hij uitgesproken sympathieën had gehad voor het lutheranisme, toen een erkende tak van het calvinisme, bekeerde de Nederlandstalige dichter en toneelschrijver zich opnieuw tot het katholieke geloof. Of althans uiterlijk, eerst en vooral om zijn hachje te redden en ten tweede om zijn mogelijke carrière in de Zuidelijke Nederlanden veilig te

Afb. 8

Standbeeld van Jean-Baptiste Houwaert, Houwaertplein in Sint-Joost-ten-Node (A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

stellen. Ondanks de verdenkingen die op hem bleven rusten, werd hij op het einde van de 16de eeuw een gewaardeerd en invloedrijk schrijver. Hij werd plechtig begraven in Sint-Joost-ten-Node, waar hij een prestigieus domein bezat. Sinds de 19de eeuw is in deze gemeente een plein naar hem genoemd. Daar staat trouwens ook een bronzen buste van hem (afb. 8).

VERGETEN MARTELAREN: DE SLACHTOFFERS VAN 1523 EN DE HERDENKING VAN 1923

Terwijl enkele protestantse of bij het protestantisme aanleunende schrijvers een voorkeursbehandeling kregen, zijn de duizenden andere aanhangers van de nieuwe ideeën die in de 16de eeuw in Brussel leefden, volledig afwezig in de 'gedachtenis van de 16de eeuw' zoals die in latere eeuwen tot stand kwam. De geschiedenis van de Reformatie in Brussel is, net als in andere steden van de Zuidelijke Nederlanden, de geschiedenis van een mislukking.

Vandaar de stilte van diegenen die het verleden en zijn gloriemomenten beschrijven en ensceneren. De officiële geschiedenis is altijd die van de overwinnaars; het is ook die van de meerderheid ... In dit geval heeft ze een belangrijke pagina van het religieuze, sociale en politieke leven van Brussel en België verdoezeld.³¹

Na meerdere decennia van snelle expansie werd het protestantisme uitgeroeid door een strenge en hardnekkige repressieve politiek die begon onder Karel V, versterkt werd onder Filips II en eindigde onder de aartshertogen.³² Gedwongen ballingschap naar de noordelijke provincies, Duitsland of Engeland en het meestal daarmee gepaard gaande verlies van al hun bezittingen, van hun houvast en vaak van hun familie, was het lot van heel veel lutheranen en gereformeerden van onze streken. Vele anderen, lutheranen, gereformeerden en vooral wederdopers, werden aangehouden, veroordeeld voor ketterij en vaak oneervol geëxecuteerd op de brandstapel, levend begraven of verdrinken. Deze slachtoffers van de religieuze repressie hebben geen plaats in de Brusselse gedachtenis van de 16de eeuw.

Deze stilte strekt zich zelfs uit tot een gebeurtenis met Europese draagwijdte. Het was op de Grote Markt van Brussel dat in 1523 de eerste martelaren van de lutheraanse Reformatie van het continent op de brandstapel werden gezet. Het ging om twee augustijner kanunniken die zich hadden laten overtuigen door de stellingen van hun voormalige collega Martin Luther. Geen enkele gedenkplaat herinnert aan dit beslissende moment dat in alle geschiedenisboeken is opgenomen, maar absoluut niet bekend is bij de Brusselaars en de bezoekers van de stad. In 1923 hadden de liberalen de gedachtenis van deze martelaren makkelijk kunnen promoten. Maar

ze schrokken er waarschijnlijk voor terug om paters tot helden te maken van het vrije denken. De protestanten zelf waren volledig afwezig in de publieke debatten, ook in die over de gedachtenis. Althans tot in het begin van de 20ste eeuw ...

Het was de protestantse kerk van België die in 1923 op voordien nooit geziene wijze van zich liet horen.³³ Ze wilde in Brussel de vierhonderdste verjaardag vieren van de eerste terechtstelling van protestanten in Europa met een reusachtige stoet (afb. 9). De stoet met de dominees op kop, trok van het Museumplein naar het stadhuis voor een plechtige ontvangst door de toenmalige burgemeester Adolphe Max. Dominee Rochedieu gaf een toespraak en wees erop dat de protestantse martelaren nog altijd als politiek voorbeeld konden dienen. In zijn repliek roemde Adolphe Max de voortrekkersrol in de strijd voor de vrijheid van geweten die de protestantse martelaren in de 16de eeuw hadden gespeeld.

Naar aanleiding van deze vierhonderdste verjaardag werd een glas-inloodraam met een voorstelling van de twee augustijner martelaren aan de Stad Brussel geschonken, in de hoop dat het aan dit belangrijke moment in de protestantse geschiedenis (en de geschiedenis in het algemeen) zou herinneren (afb. 10). Het vrij klassieke werk van de Zwitser Louis Rivier, gefinancierd door de Vereniging voor de geschiedenis van het Belgische protestantisme, was geïnspireerd op de martelaarsboeken van de 16de eeuw. Het glas-inloodraam belandde uiteindelijk in de kelders van het Museum van de Stad Brussel en zijn symbolische betekenis raakte al vlug in de vergetelheid. Nu is het al meer dan twintig jaar in bewaring in de protestantse kerk van Doornik die een museum van het protestantisme wil oprichten, een project dat tot nog toe niet tot stand is gekomen.

De herinnering aan de protestantse martelaren van 1523 is dus vervluchtigd, samen met die aan honderden andere Brusselse slachtoffers. De festiviteiten georganiseerd door de protestantse kerken van België en de Vereniging voor de geschiedenis van het Belgische protestantisme, hebben hen niet uit de vergetelheid kunnen halen. Ook vandaag nog lopen elke dag duizenden passanten over de Grote Markt van Brussel, zonder te weten dat hier de allereerste aanhangers van het lutheranisme levend werden verbrand – zullen ze het ooit weten? Misschien komt er een nieuwe grote herdenking in 2023?

CONCLUSIE

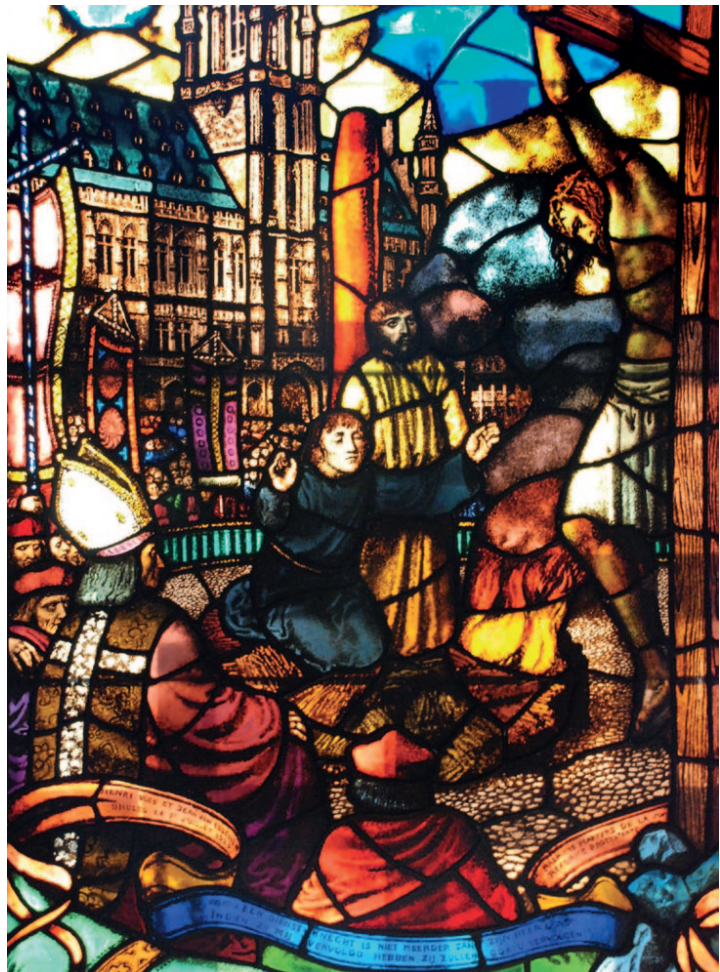
Na dit onvolledige overzicht van de gedachtenissporen die de 16de eeuw en dan vooral de troebelen van die tijd in Brussel hebben nagelaten, dringen enkele vaststellingen zich op. Eerst en vooral is de Brusselse gedachtenis van deze uiterst complexe periode meervoudig, zowel wat betreft de inhoud als het brede gamma aan dragers waar ze een beroep op doet. Ze is bijzonder selectief en kiest bepaalde pagina's uit de geschiedenis ten koste van andere en roemt bepaalde heroïsche figuren ten koste van anderen die minder geschikt zijn voor ideologische recuperatie. De gedachtenis van de 16de eeuw in Brussel is wisselend, en zelfs wispelturig: veel herinneringsporen veranderen van connotatie al naargelang de context en de boodschap die ze moeten overbrengen. Ze is ook fundamenteel partijdig want ze weerspiegelt altijd en voor alles de ideeën en waarden van diegenen die haar construeren en verspreiden. Ze maakt keuzes en is partijdig. Ze laat zich sinds eeuwen gebruiken en gebruikt op haar beurt een verleden dat nog altijd opnieuw wordt uitgevonden.

Vertaald uit het Frans, vertaling citaten op p. 159.

Afb. 9

Stoet van dominees bij de herdenking van 1923 (© SAB).

Afb. 10

Glas-in-loodraam ter gelegenheid van de herdenking geschonken aan de Stad Brussel in 1923 (© SAB).

NOTEN

1. WEIS, M., 'Insurrection religieuse et soulèvement politique: la Révolte des Pays-Bas au XVIe siècle', in MORELLI, A. (red.), *Rebelles et subversifs de nos régions*, Éditions Couleur Livres, Bruxelles, 2011, p. 70-81.
2. CARRÉ, A., *Le square du Petit-Sablon*, onuitgegeven masterverhandeling aan de *Université libre de Bruxelles*, 1997; GODDING, P., 'Statuaire, histoire et politique au XIXe siècle', *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie de Belgique*, 6e série, 1997, 8, p. 224-228.
3. VANDEN BRANDEN, J.-P., *Het Erasmushuis Anderlecht*, Gemeentekrediet, Brussel, 1992 (Musea Nostra).
4. De meer recente geschiedschrijving benadrukt veeleer de grote continuïteit tussen Karel V en Filips II: JANSSENS, G., 'Van vader op zoon. Continuïteit in het beleid van Karel V en Filips II met betrekking tot de Nederlanden', in *Dos monarcas y una historia en común. España y Flandes bajo los reinados de Carlos V y Felipe II*, Madrid, 2001, p. 89-101.
5. De meest befaamde voorstelling van dit belangrijke historische moment is het monumentale schilderij van Louis Gallait, *De troonsafstand van Karel V* (1841), dat wordt bewaard in de Musées des Beaux-Arts van Doornik. Zie HOOZEE, R., TOLLEBEEK, J. en VERSCHAFFEL, T. (red.), *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*, Museum voor Schone Kunsten - Gent en Mercatorfonds, Antwerpen, 2000.
6. HEYMANS, V., (red.), *Het Coudenberg-paleis te Brussel. Van middeleeuws kasteel tot archeologische site*, Mardaga, Brussel, 2014.
7. JACOBS, R., *De Ommegang, proces-sie, stoet of spektakel?*, Musea van de Stad Brussel, Brussel, 2013 (Historia Bruxellae); *Ommegang!*, Centre Albert Marinus, Bruxelles, 2013 (tentoonstellingscatalogus).
8. TOLLEBEEK, J., 'The hyphen of national culture: the paradox of national distinctiveness in Belgium and the Netherlands, 1860-1919', *European Review*, 18/2, 2010, p. 207-225; WEIS, M., 'Regards sur la célébration et la récupération du XVIe siècle par les artistes de la jeune nation belge au XIXe siècle', in RUBES, J. et alii (red.), *Les Tchèques et les Belges face à leur passé: une histoire en miroir*, Institut d'Histoire contemporaine de l'Académie des Sciences de la République tchèque/Centre d'Études tchèques de l'Université libre de Bruxelles, Praag, 2008, p. 65-78; 'Over geschiedenis en kunst, romantisch gekleurd', in *De Romantiek in België. Tussen werkelijkheid, herinnering en verlangen*, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Lannoo, Tielt, 2005, p. 81-97 (tentoonstelling); TOLLEBEEK, J., 'Historical representation and the nation-state in Romantic Belgium (1830-1850)', *Journal of the history of ideas*, 59, 1998, p. 329-353.
9. DIAGRE, D., 'L'archiduc Albert, souverain modèle ou ange exterminateur?', in MORELLI, A. (red.), *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie*, Éditions Vie ouvrière, Bruxelles, 1995, p. 117-128.
10. HASQUIN, H., *Historiographie et politique en Belgique*, 3de herziene en uitgebreide editie, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles en Institut Jules Destrée, Charleroi, 1996; VERCAUTEREN, F., *Cent ans d'histoire nationale en Belgique*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 1959.
11. Over Egmont: GOOSENS, A., *Le comte Lamoral d'Egmont (1522-1568): les aléas du pouvoir de la haute noblesse à l'aube de la Révolte des Pays-Bas*, Hannonia, Mons, 2003. Over de receptie van Egmont: RITTERSMA, R.C., *Egmont da capo. Eine mythogenetische Studie*, Waxmann, Münster, 2009 (Niederlande-Studien, 44); GOOSENS, A., 'Le Comte Lamoral d'Egmont (1522-1568): une personnalité entre légende et réalité', *Cahiers de Cléo*, 104, 1990, p. 21-38; VAN NUFFEL, H., *Lamoraal van Egmont in de geschiedenis, literatuur, beeldende kunst en legende*, Nauwelaerts, Leuven, 1968.
12. Over de polemie rond het standbeeld: CARRÉ, A. en LETTENS, H., 'De Kleine Zavel. Een polemie over de zestiende eeuw', in TOLLEBEEK, J. et alii (red.), *België. Een parcours van herinnering. Plaatsen van geschiedenis en expansie*, vol. 1, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2008, p. 59-63; GOEDLEVEN, E., 'Egmont en Hornes, van de Grote Markt naar de Kleine Zavel', *M&L*, 1994, 13, p. 48-62.
13. VILLE DE BRUXELLES, *Bulletin communal*, Bruxelles, 1859/1, p. 294-315.
14. *Idem*, p. 295.
15. *Idem*, p. 300.
16. VILLE DE BRUXELLES, *Bulletin communal*, 1890/2, p. 55-58. We willen er op wijzen dat burgemeester Charles Buls in zijn toespraak ter ere van de graven van Egmont en van Hoorn, de rol benadrukt van Willem de Zwijger in de opstand van de Nederlanden en dan vooral in de strijd voor de 'godsdienstvrede'.
17. THOMAS, W., 'Brussel: de Grote Markt. Het juk van de vreemde overheersers', in TOLLEBEEK, J. et alii (red.), *België. Een parcours van herinnering. Plaatsen van geschiedenis en expansie*, vol. 1, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2008, p. 96-109.
18. Een mooi dossier met de tekst van de voorstelling, een algemene inleiding over het project, een technisch libretto, plannen van de encensering, foto's en persknipsels, bevindt zich in het Archief van de Stad Brussel onder *Le Jeu d'Egmont et de Hornes*. Over dit project 1958: HOUSIAU, J. en WEIS, M., 'Spatialiser le théâtre - Théâtraliser l'espace: Egmont sur la Grand-Place de Bruxelles en 1958', in d'ANTONIO, F. en CHOPIN, M. (red.), *Théâtralisation de l'espace urbain, numéro spécial de ReCHERches. Revue du CHER (Culture et Histoire dans l'Espace roman)*, Presses universitaires de Strasbourg, te verschijnen.
19. LUMINET, O. (red.), *Belgique - België. Un État, deux mémoires collectives*, Mardaga, Wavre, 2012.
20. Naar *Œuvres en chantier. Jacques De Decker: le passeur de mots*, film gedraaid door Marianne Slusznay en Guy Lejeune, 2000, collectie van de Médiathèque de la Communauté française de Belgique, TA 7056. (http://www.lamediatheque.be/the/auteurs_belges/auteurs/TA7056_jacques_de_decker.html)
21. COOLS, H., 'De Pacificatie van Gent (1576). Tolerantie gevat in een contract', in TOLLEBEEK, J. en TE VELDE, H. (red.), *Het geheugen van de Lage Landen*, Ons Erfdeel, Rekkem, 2009, p. 19-25. HOUSIAU, J. en WEIS, M., 'L'opéra comme lieu de mémoire: La Pacification de Gand (1576/1876)', in CAUCHIES, J.-M. et PEPORTE, P. (red.), *Mémoires conflictuelles et mythes concurrents dans les pays bourguignons (ca 1380-1580)*, Centre européen d'Études bourguignonnes, Neuchâtel, 2012, p. 283-296 (Publications du Centre européen d'Études bourguignonnes, 52).
22. WEIS, M., 'Deux confessions pour deux États? La Pacification de Gand de 1576 -: un tournant dans la Révolte des Pays-Bas', in CASTAGNET, V., CHRISTIN, O. en GHERMANI, N. (red.), *Les affrontements religieux en Europe du début du XVIe au milieu du XVIIe siècle*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2008, p. 45-56; DECAVELE, J. (red.), *Opstand*

- en Pacificatie in de Lage Landen. *Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*, Gent, 1976.
23. *Le Courrier de Bruxelles*, 31 mei 1877, p. 1. De knapzak en de nap zijn symbolische attributen van de 'geuzen', dat wil zeggen van de opstandelingen en gereformeerden in de Nederlanden van de 16de eeuw, en bij uitbreiding, van al diegenen die zich in hun erfenis herkennen, dus ook antiklerikale liberalen van de 19de eeuw. De krant zet een vraagteken achter de vermelding van de Pacificatiestraat, want ze weet niet waarover het gaat (of pretendeert het niet te weten) ...
 24. *La Gazette*, 1 juni, 1877, p. 2 (bewaard in het Archief van de Stad Brussel).
 25. WEIS, M. (red.), *Des villes en révolte. Les Républiques urbaines aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Brepols, Turnhout, 2010 [Studies in European Urban History [1100-1800], 23].
 26. VERSCHAFFEL, H., 'Marnix van Sint-Aldegonde, een symbool in de clerico-liberale strijd (1830-1885)', *Spiegel Historiae*, nr. 20, 1985, p. 190-195. Over Filips van de Marnix en zijn receptie in het algemeen: DUIJS, H. en VAN STRIEN, H. (red.), *Een intellectuele activist: studies over leven en werk van Philips van Marnix van Sint Aldegonde*, Verloren, Hilversum, 2001; SCHOUPS, I. en WIGGERS, A. (red.), *Philips van Marnix van Sint Aldegonde*, Pandora, Antwerpen, 1998.
 27. WEIS, M., 'Philippe de Marnix contre les 'libertins spirituels'. Retour sur une controverse de la fin du 16e siècle', in BERNIS, T., STAQUET, A. en WEIS, M. (red.), *Libertin! Injures et controverses aux XVIe et XVIIe siècles*, Classiques Garnier, Paris, 2013, p. 101-116 [Colloques, Congrès et Conférences sur la Renaissance européenne, 80].
 28. BEYEN, M., 'Un Belge récalcitrant. La difficile entrée de Marnix de Sainte-Aldegonde dans l'historiographie littéraire de la Belgique francophone', *Textyles. Revue des lettres belges de langue française*, 28, 2005, p. 46-52.
 29. Meer informatie over het Marnixplan: <http://www.marnixplan.org/>
 30. Over Houwaert: <http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/H/Pages/houwaert.aspx>
 31. Voor een algemene reflectie over dit onderwerp: WEIS, M., 'À la recherche d'une mémoire réformée en Belgique. Le rôle de la Société d'Histoire du Protestantisme belge au début du XXe siècle', in BENEDICT, P., DAUSSY, H. en LECHOT, P.-O. (red.), *L'identité huguenote. Faire mémoire et écrire l'histoire (XVIe-XXe siècle)*, Droz, Genève, 2014, p. 447-462 [Publications de l'Association suisse pour l'Histoire du refuge huguenot, 9].
 32. GOOSENS, A., *Les inquisitions modernes dans les Pays-Bas méridionaux (1520-1633)*, 2 vol., Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1997-1998; MARNEF, G., 'The Netherlands', in PETTEGREE, A. (red.), *The Reformation World*, Routledge, London-New York, 2000, p. 344-364.
 33. HOUSIAU, J. en WEIS, M., 'Quelle 'mémoire' protestante pour la Belgique? La commémoration en 1923 de l'exécution des moines augustins sur la Grand-Place de Bruxelles (1523)', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 89, 2011, p. 947-959 [republieeerd in: DIERKENS, A. et alii (red.), *Villes et Villages. Organisation et représentation de l'espace. Mélanges offerts à Jean-Marie Duvoisnel*, Le Livre Timperman, Brussel, 2011].

.....

Brussels' memory of the turmoil of the 16th century: history and commemoration of a dual war

.....

The Revolt in the Netherlands of the 16th century was both a political conflict and a war with religious overtones. The commemorative sites and events in Brussels reflect this dual character in a variable and uncertain manner. It's a question of highlighting the differences in how the war was perceived and the reasons for these differences. The 19th and early 20th century veneration of the Counts of Egmont and Hornes, leaders of the political opposition, should not distract us from the fact that they were not always seen as heroes by all and that their statue in the Petit Sablon/Kleine Zavel square has experienced a somewhat turbulent history. Other protagonists of the turmoil, such as William of Orange and Philip of Marnix, not only suffered the oppressive weight of the national culture of the Netherlands, both complementary and competitive, but also from their Protestant roots. To what extent and in what way have the religious aspects of the Revolt of the Netherlands permeated Brussels' memory? What role did this liberal, anti-clerical city play in the work to commemorate and celebrate an era that culminated, in the triumph of the Catholic Counter-Reformation in Belgium?

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Paula Dumont

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marnix Beyen, Marcel M. Celis,
Marie-Christine Claes, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Élisabeth Gybels,
Michèle Herla, Jean Houssiau,
Aude Kubjak, Marc Meganck,
Benoît Mihail, Yves Schoonjans,
Brigitte Vander Bruggen, Visit Brussels,
Monique Weis.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Gitracom, Linda
Evans, Suzanne Gillijns, Ludo Gobin Wim
Kenis, Reinout Labberton, Harry Lelièvre,
Stephan Van Bellingen en de leden van
het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Olivia Bassem, Philippe Chartier,
Denis Diagre.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel –
Directie Monumenten en Landschappen,
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs.
Alle rechten voor het reproduceren,
vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.monument.irisnet.be>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARB – Académie royale de Belgique
SAB – Stadsarchief Brussel
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/023

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

